

Pr. drd. Iulian Eni

**SPIRITUALITATEA ORTODOXĂ,
PERSPECTIVĂ A DESĂVÂRȘIRII.
EXPUNERE DUPĂ ÎNVĂȚĂTURA
SFÂNTULUI GRIGORIE PALAMA**

*Repere ale spiritualității ortodoxe
până la Sfântul Grigorie Palama*

Păstrătoare a Tradiției patristice, spiritualitatea ortodoxă are în centrul ei relația personală a omului cu Dumnezeu. Viața spirituală a omului reprezintă înaintarea lui pe drumul desăvârșirii, întrucât „ținta spiritualității creștine ortodoxe este unirea omului credincios cu Dumnezeu, în Hristos (...), trăirea stării de îndumnezeire sau de participare la viața dumnezeiască”¹.

De-a lungul istoriei, Sfinții Părinți ai Ortodoxiei s-au dedicat experienței întâlnirii cu Hristos prin rugăciune și meditație și „au știut să impună respectul împăraților și al popoarelor creștine, împiedicând Biserica să se amestece în totalitate cu Imperiul. Mărturisirea lor de credință era în esență cea a Noului Testament (...), potrivit căreia Împărăția lui Dumnezeu este (...) însăși prezența lui Dumnezeu”². De cele mai multe ori, purtătorii de cuvânt ai Bisericii Ortodoxe au fost monahii care prin modul de nevoință s-au bucurat de înalte experiențe duhovnicești în comuniunea lor cu Dumnezeu spre sfințenie. Ortodoxia a adoptat rugăciunea, asceza și spiritualitatea lor.

Evagrie Ponticul († 399) a fost cel care pentru prima dată a codificat

---

1. Pr. prof. dr. acad. D. Stăniloae, *Ascetica și Mistica ortodoxă, vol. I, Ascetica*, Ed. Deisis, Mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul, Alba-Iulia, 1993.

2. John Meyendorff, *Sfântul Grigorie Palama și Mistica ortodoxă*, Editions du Seuil, traducere în limba română de Angela Pagu, în colecția „Orizonturi spirituale”, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 14.

doctrina monastică despre rugăciune. Învățătorul lui în Pustiul Scetic a fost Sfântul Macarie Egipteanul³, care apare însă ca unul dintre primii practicanți ai rugăciunii sub formă de monolog. Forma primară a Rugăciunii lui Iisus pare să fi fost „Κυριε ελεησον“. Repetarea ei constantă în slujbele orientale datează din vremea „Părinților Pustiei“⁴.

Dacă Evagrie, sub influența filozofiei lui Platon, a înțeles omul ca pe o inteligență închisă în materie astfel, încât trupul nu se poate împărtăși de spiritual, Sfântul Macarie Egipteanul a cunoscut că omul este o ființă integrală și că în integritatea sa intră în contact direct cu Dumnezeu. Omul este chemat cu întreaga lui ființă, trup și suflet, să se împărtășească de slava dumnezeiască.

În secolul al V-lea, Diadoh al Foticeii și Sfântul Ioan Scărarul în secolele următoare (VI-VII) au realizat o sinteză între principiile evagriene și macariene. Atât Diadoh, cât și Sfântul Ioan Scărarul au avut un mare rol în răspândirea spiritualității pustiei în lumea bizantină. Autorii spiritualității bizantine de mai târziu au făcut dese referiri la *Scara* Sfântului Ioan, în care numele lui Iisus ocupă un loc central.

Viața spirituală a monahilor din pustie a fost strâns legată de doctrina îndumnezierii tratată de unii Sfinți Părinți, cum ar fi Grigorie de Nyssa și Maxim Mărturisitorul. Cei doi sfinți părinți au demonstrat că teologia și rugăciunea nu sunt două domenii independente, ci sunt strâns unite, reprezentând două forme sau mijloace de contemplație.

În secolul al XI-lea, Sfântul Simeon Noul Teolog († 1022), poet și mistic, a afirmat transcendența esenței divine, descriind în același timp fiorul resimțit de ființa creată în fața tainei dumnezeiești. Începând cu Sfântul Simeon Noul Teolog, în spiritualitatea ortodoxă s-au folosit anumite metode de rugăciune care conduceau la vederea luminii dumnezeiești. Cea mai veche metodă, consemnată într-un codice de la sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea, poartă numele Sfântului Simeon Noul Teolog⁵.

O altă metodă de rugăciune cunoscută este pusă pe seama lui Nichifor

3. Pr. prof. dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, vol. 3, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988, p. 433.

4. John Meyendorff, *Sfântul Grigorie Palama și Mistica ortodoxă*, p. 20.

5. M. Jugie, *Les origines de la méthode d'oraison hèsychaste*, în „Échos d'Orient“, Avril-Juin, 1931, p. 179, urm., apud pr. prof. dr. acad. D. Stăniloae, *Ascetica și Mistica ortodoxă, vol. II, Mistica*, Ed. Deisis, Mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul, Alba-Iulia, 1993, p. 81.

Monahul. Venit din Italia la Sfântul Munte Athos pe la 1260, a aflat de la părinții athoniți despre liniștire, ajungând la rândul său să fie îndrumătorul celor mai tineri.

La sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea se remarcă Sfântul Grigorie Sinaitul, cunoscut ca un reorganizator sau un tălmăcitor cu scrisul al practicii isihaste. El a învățat această practică de la pustnicul Arsenie, pe care l-a întâlnit în Creta, refugiat din Muntele Athos în timpul împăratului unionist Mihail al VIII-lea Paleologul (1261-1282). Prin intermediul pustnicului Arsenie, Sfântul Grigorie Sinaitul ajunge la Athos, unde aduce noi lămuriri în legătură cu practica rugăciunii isihaste.

Sfântul Grigorie Palama, teolog al isihasmului

Cel care a dat un bogat conținut doctrinar rugăciunii isihaste și care a rămas cel mai de seamă reprezentant al acestei mișcări este Sfântul Grigorie Palama (1296-1359). El se înscrie în spiritualitatea ortodoxă pe linia Sfinților Părinți, ca: Macarie Egipteanul, Grigorie Teologul, Pseudo-Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul, Ioan Damaschin, a căror teologie are la bază experiența întâlnirii tainice în har a creștinului cu Dumnezeu. Învățătura Sfântului Grigorie Palama apare ca o integrare într-o cugetare autentică, biblică a Sfinților Părinți. Controversa în care s-a angajat Sfântul Grigorie a avut ca punct de plecare poziția lui Varlaam, fundamentată de două idei greșite: 1) una de proveniență aristotelică, potrivit căreia orice cunoaștere, inclusiv cunoașterea lui Dumnezeu, are la bază percepția prin simțuri; 2) alta neoplatonică, conform căreia Dumnezeu este dincolo de orice experiență a omului, este incognoscibil⁶.

Sfântul Grigorie Palama nu acceptă ca în învățătura despre Dumnezeu și despre relația mistică a omului cu Dumnezeu să se folosească idei ale filozofilor antici. „El dezvoltă o doctrină realistă a cunoașterii supranaturale, independentă de orice experiență sensibilă, dar care a fost acordată omului prin Iisus Hristos, omului întreg - suflet și trup - care poate să acceadă încă de pe pământ la premisele îndumnezeirii ultime și ale viziunii lui Dumnezeu, nu prin forțele lui proprii, ci prin bunăvoința Duhului; savantul isihast justifiacă, pe scurt, metoda psihofizică de rugăciune, opunând spiritualismului

6. John Meyendorff, *Sfântul Grigorie Palama și Mistica ortodoxă*, p. 84.

7. *Ibidem*, p. 85-86.

platonice al antropologiei varlaamite concepția biblică asupra omului, după care trupul, departe de a fi o închisoare a sufletului, primește și el harul Sfințelor Taine și garanția învierii din urmă⁷.

Folosindu-se de scrierile Sfinților Părinți, Sfântul Grigorie are garanția că învățătura sa este adevărată. De aceea, el se exprimă în termeni categorici: „Cine este împins de nebunie până la atâta îndrăzneală, încât să se opună cuvintelor Sfinților Părinți, acela este departe de teologia sigură a creștinilor“⁸.

Ființa și energiile divine necreate în învățătura Sfântului Grigorie Palama

Ca mare apărător al isihasmului, Palama a sistematizat învățătura Sfinților Părinți într-o teologie înaltă a cunoașterii lui Dumnezeu. Un rol cheie în cunoașterea lui Dumnezeu îl are deosebirea dintre Ființa și energiile lui Dumnezeu.

Varlaam, călătorind în Occident în anul 1339, sub influența dogmaticii scolastice a căzut în ispită nedeosebirii între Ființa și lucrările lui Dumnezeu și îi acuza pe isihăști de „mesalianism“. „Mesalienii“ sau „bogomilii“ erau acei eretici condamnați de Biserica Ortodoxă, care pretindeau că văd esența divină cu ochii trupești. La acuzațiile făcute isihăștilor de către Varlaam, Sfântul Grigorie s-a văzut nevoit să explice din tainele experiențelor isihaste. Ca răspuns la lucrarea *Contra mesalienilor* a lui Varlaam, marele isihast a scris cea de-a treia triadă de tratate pe care le-a intitulat: *Contra celor de-al doilea* în care dezvoltă învățătura sa despre Ființa dumnezeiască și energiile divine necreate⁹.

Folosindu-se de temeuri biblice și patristice, Sfântul Grigorie a dovedit că ceea ce ni se împărtășește nouă prin Fiul nu este ipostasul Duhului, ci harul lui Dumnezeu necreat, numit de Sfinții Părinți „îndumnezeire“ sau „principiul îndumnezeirii“¹⁰. Harul este frumusețea care îmbracă creația în lumină și o călăuzește spre desăvârșire, este o strălucire veșnică a Ființei

8. Sfântul Grigorie Palama, *Apologie mai extinsă*, tradusă în limba română de pr.prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, ediția a doua, Editura Scripta, București, 1993, p. 215.

9. „A-L vedea pe Dumnezeu față în față nu înseamnă să vezi Esența divină“, John Meyendorff, *Sfântul Grigorie Palama și Mistica ortodoxă*, p. 97.

10. Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*,

dumnezeiești, comună Persoanelor Sfintei Treimi. Dumnezeu în Ființa Sa este mai presus de har, dar și prezent în har. Harul este Dumnezeu Însuși Care Se împărtășește credincioșilor, intră în legătură cu ei, îi cuprinde, îi întărește și-i călăuzește spre asemănarea cu Dumnezeu. „Dar să nu socotească cineva, dacă are minte, creat harul, pe care-l deosebește aici de Firea dumnezeiască. ... Harul Duhului nu se desparte de Firea dumnezeiască, ci mai degrabă îi atrage pe cei învredniciți la unirea cu Duhul dumnezeiesc”¹¹.

Dacă, după Ființa Sa, Dumnezeu rămâne cu totul transcendent și incognoscibil, El Se descoperă și Se face cunoscut lumii prin energiile Sale necreate. Orice descoperire sau manifestare în afară a lui Dumnezeu este un act liber al Său, o lucrare prin energii divine. Energiile divine izvorăsc din Ființa comună a celor trei Persoane dumnezeiești și nu se despart niciodată de Ea. Dumnezeu coboară liber spre om prin energiile divine necreate și face posibilă comuniunea între Dumnezeu și om, precum și îndumnezeirea acestuia din urmă. În Mărturisirea de credință prezentată la Sinodul din 1351, Sfântul Grigorie subliniază că Dumnezeu: „Se arată descoperit nu după ființă - căci nimeni n-a văzut sau exprimat vreodată natura lui Dumnezeu - ci după harul, puterea și energia care sunt comune Tatălui, Fiului și Duhului; căci Ipostasul fiecăreia (Persoane) și cele ce se referă la el este propriu fiecăreia din Ele, dar comună le este nu numai Ființa cea mai presus de ființă, care e cu totul fără de nume și inefabilă și neparticipabilă - ca fiind mai presus de orice numire, enunțare și participare - ci și harul și puterea și energia și strălucirea și împărăția și nesticăciunea și în mod simplu, toate cele potrivit cărora Dumnezeu Se unește după har cu sfinții, îngerii și cu oamenii, fără a cădea din simplitate din pricina împărțirii și diversității puterilor și energiilor”¹².

În învățătura sa, în care făcea distincție între Ființa și energiile divine necreate, Sfântul Grigorie a fost acuzat de către Varlaam, Achindin și Ni-

---

p. 66.

11. Idem, *150 Capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, 108, trad. în limba română de pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, în *Filocalia*, vol. VII, p.496-497.

12. Sfântul Grigorie Palama, *Mărturisire a credinței ortodoxe expusă de Prea Sfințitul Mitropolit al Tesalonicului Grigorie Palama*, traducere și prezentare istorico-simbolică de Ioan I. Ică, în „Mitropolia Ardealului”, XXIX, (1984), nr. 7-8, p. 485.

chifor Gregoras de diteism.

Față de această acuză apărătorul isihasmului în disputa sa cu Gregoras a arătat că numele dumnezeire se atribuie lucrărilor, energiilor divine, iar nu Ființei dumnezeiești¹³. Dezvoltând această învățătură în *Apologie mai extinsă*, Sfântul Grigorie Palama sublinia: „Predeterminarea și voirea cea dumnezeiască și preștiința coexistă din veci cu Ființa lui Dumnezeu și sunt fără început și necreate. Dar nici una din ele nu e Ființa lui Dumnezeu (...). Dar nu numai preștiința și voința, care sunt lucrări naturale ale lui Dumnezeu, sunt necreate și fără început și nu sunt ființe, ci toate cele ce decurg din Natura dumnezeiască, și coexistă cu ea și nu sunt ființă, sunt fără început și nu introduc nici o compoziție în Ființă (...). Pe lângă aceasta, Ființa lui Dumnezeu cea mai presus de ființă e fără nume, neputându-se exprima și întrecând înțelesul oricărui cuvânt; lucrările au însă fiecare nume. De aceea, neavând un nume propriu pentru acea Supraființă, o numim cu nume de-ale lucrărilor. Apoi, Natură naturală n-ar spune nimeni; nici Ființă ființială. Lucrările lui Dumnezeu însă sunt numite de sfinți naturale și ființiale. «Toate câte le are Dumnezeu, zice dumnezeiescul Maxim, le are prin Natură, și nu câștigate». Și iarăși: «Suprimând voia naturală și lucrarea ființială, nu va mai fi nici Dumnezeu, nici om». Prin acestea sunt dovediți limpede ca atești cei ce ne acuză pe noi de diteism pentru că socotim necreată și ființială lucrarea dumnezeiască, pe care ei o desființează (...). Nu sunt deci însușirile naturale naturi, precum nici despre cele ipostasice, care încă sunt multe la fiecare ipostas, n-ar zice cineva că sunt ipostasuri. Mai adăugăm: lucrarea e din ființă, dar nu și ființa din lucrare, ființa e cauza, iar lucrarea e cauzată. Cea dintâi subzistă de sine, cea de-a doua nu subzistă de sine; toate lucrările sunt în legătură cu Supraființa aceea. Să mai amintim apoi că, după ființă, Dumnezeu este neîmpărtașibil; după harul îndumnezeitor însă și după lucrare, care se numește și slava lui Dumnezeu, se împărtașește și se arată celor vrednici“¹⁴.

Omul, persoană capabilă de comuniune cu Dumnezeu

— ~~Una din energiile~~ divine necreate și eterne ale lui Dumnezeu este și
 13. Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, p. 146.

14. Sfântul Grigorie Palama, *Apologie mai extinsă*, în *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, p. 219-220.

cea creatoare. Sfântul Grigorie face deosebire între făpturile create și energiile lui Dumnezeu care sunt necreate¹⁵. Cele create de Dumnezeu au un început, pe când energiile divine sunt din veșnicie, întrucât pornesc din Ființa dumnezeiască. „Deci, toate câte au fost aduse la existență, ... sunt create și rezultate ale lucrărilor dumnezeiești, dar nu și lucrări“¹⁶. Actul creației coincide cu începutul timpului și este supus voii lui Dumnezeu. Creația, în totalitatea ei, este un act al voinței divine. Dumnezeu hotărăște din veci crearea lumii, dar o aduce la existență prin energia creatoare atunci când vrea. Este de subliniat diferența dintre naștere și facere. Doar Fiul este născut din veci din Ființa Tatălui, iar lumea este creată în timp. De aceea, Cuvântul lui Dumnezeu este Fiu al Tatălui după Ființă, iar oamenii sunt fii ai Tatălui după har.

Lumea nu există ca o emanație din Ființa divină, ci a fost creată din nimic, la momentul hotărât de voia divină, prin energiile creatoare, veșnice și necreate ale lui Dumnezeu¹⁷. Sfântul Grigorie prezintă actul creației ca pe o manifestare a dragoste lui Dumnezeu în afară. Astfel, după ce vorbește despre relația de iubire ce există între Persoanele Sfinei Treimi, zice: „Chipul acestei iubiri supreme față de cunoștința care există de la ea și în ea neîntrerupt îl are și mintea noastră zidită după chipul lui Dumnezeu. Căci și această iubire e de la ea și în ea și împreună ieșind din ea cu cuvântul cel mai lăuntric. Sensul cel mai limpede al acestei iubiri, chiar pentru cei ce nu pot să vadă cele mai dinlăuntru ale lor, este dorința nesăturată a oamenilor de a ști“¹⁸.

15. „Cosmosul universal inteligibil și sensibil a început deci fiind creatură. Înțelepciunea (Sofia) lui Dumnezeu Creatorul însă (este) arătată în cosmos, ca una ce se împărtășește lui (...). Dar nu numai cât privește înțelepciunea, ci și cât privește viața, bunătatea, sfințenia și nemurirea și, simplu vorbind, toate cele existente, acele care participă au fost create și au un început, iar acelea care se comunică prin împărtășire sunt necreate și fără început, fiind lucrări dumnezeiești veșnice, unite veșnic cu Dumnezeu cel din veci atotputernic și de sine existent și Domn a toate cu Dumnezeu care e după Ființa cea cu totul neîmpărtășibilă mai sus și mai înalt și decât aceste puteri împărtășite, care sunt din veci în jurul Lui“, Idem, *Apologie mai extinsă*, în *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, p. 234.

16. Idem, *Despre împărtășirea dumnezeiască*, în *Filocalia*, vol. VII, p. 396.

17. „Creația nu e din Ființa Tatălui, ci prin voia Lui a fost adusă din nimic la existență“, Sfântul Grigorie Palama, *Antireticul al cincilea contra celor scrise de Achindin*, trad. în *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, ediția a doua, Editura Scripta, București,

Toate făpturile create se împărtășesc în existența lor de energiile divine necreate, pentru că toate își au cauza la Dumnezeu, dar se deosebesc între ele și se împărtășesc în mod diferit de energiile lui Dumnezeu¹⁹. Sfântul Grigorie Palama între toate făpturile evidențiază în mod deosebit valoarea omului. Prin firea sa, omul se deosebește atât față de îngeri pentru că are și trup, cât și față de dobitoace deoarece are suflet spre viață veșnică. Referitor la dobitoace, Sfântul Grigorie învață că ele au viața pentru altul nu ca ființă, ci ca lucrare, în timp ce „sufletul fiecăruia dintre oameni este și viața trupului însuflit prin el și are lucrare de viață făcătoare pentru altul (...). Dar are viața nu numai ca lucrare, ci și ca ființă, întrucât sufletul e viu prin el și pentru el însuși”²⁰.

Comparându-l pe om cu îngerii, Sfântul Grigorie arată că: „Omul a fost făcut după chipul lui Dumnezeu mai mult decât îngerii, nu numai pentru că are în sine o putere susținătoare și de viață făcătoare, ci și pentru că stăpânește. Căci în firea sufletului nostru este, pe de o parte, latura stăpânitoare și conducătoare, iar pe de altă parte cea slujitoare și ascultătoare”²¹.

Sfântul Părinte vorbește însă și despre superioritatea îngerilor față de oameni: „Îngerii întrec pe oameni, prin harul și strălucirea acestora și prin unirea cu Dumnezeu. De aceea, puterile înțelegătoare și duhurile slujitoare sunt luminile cele de-al doilea (rang), slujitori ai luminii de sus și, ca lumini de al doilea, răsfrângeri ale primei lumini”²². Îngerii au anumite însușiri pe care le au și oamenii, dar și alte însușiri care îi deosebesc de oameni²³. Sunt duhuri slujitoare²⁴, care nu sunt prezente pretutindeni în același timp²⁵. Despre îngerii care au căzut din strălucirea primordială, ajungând diavoli

1993, p. 264.

18. Idem, *150 Capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, 37, în *Filocalia*, vol. VII, p. 447.

19. „Creatorul și Orânduitorul întregii lumi, dându-i acesteia o înfățișare mult felurită prin covârșirea neasemănată a bunătății Sale, pe unele le-a voit numai să fie, pe altele să aibă și viață pe lângă existență; și dintre acestea, a voit ca unele să se împărtășească de viața înțelegătoare. Pe unele le-a voit să aibă viața îmbinată din amândouă acestea. Pe cele care au luat viață rațională și înțelegătoare de la El, le-a voit ca prin înclinarea de bunăvoie spre El să ajungă la unirea de El și astfel să viețuiască dumnezeiește și mai presus de fire, învrednicindu-se de harul și lucrarea îndumnezeitoare. Căci voia Lui e creatoare pentru cele ce sunt (făpturi), fie că sunt scoase din neexistență, fie că sunt și îmbunătățite. Iar aceasta în chip felurit“, *Ibidem*, 91, p. 489.

20. *Ibidem*, 32, p. 442.

întunecați, Sfântul Grigorie zice: „Voința minții (înțelegătoare) a ajuns în cei ce au căzut neîncetat rea; iar în cei buni, neîncetat bună, neavând nicidecum trebuință de un vizitiu care să țină frânele”²⁶.

Omul poartă în sine pecetea chipului lui Dumnazeu, are capacitatea de a simți, a discerne, a voi și a alege. Este în centrul creației și stăpân peste lumea văzută. „Astfel, la fiecare s-a zidit întâi un lucru dintre făpturi, după cel dintâi altul, după acesta iarăși altul, iar după toate, omul. Acesta s-a învrednicit de atâta cinste și grijă din partea lui Dumnezeu, încât toată lumea aceasta văzută a fost făcută înainte de el, pentru el (...). Dar și sfat a premers despre el și a fost plăsmuit de mâna lui Dumnezeu și după chipul lui Dumnezeu și n-a primit totul din materia aceasta, din lumea supusă simțurilor, ca celelalte viețuitoare, ci numai trupul, iar sufletul din cele mai presus de lume, mai bine zis de la Dumnezeu, Însuși, prin suflare negrăită. Aceasta pentru că e ceva mare și minunat și întrece totul și privește totul și cârmuiește toate; iar, pe de altă parte, cunoaște pe Dumnezeu și-L poate primi pe El și se dovedește mai mult decât orice rezultatul măririi mai presus de toate a Meșterului. Ba nu numai că poate primi pe Dumnezeu prin osteneala nevoitoare și prin har, ci se și poate uni cu El într-un singur ipostas”²⁷. Omul, prin creație, a fost înzestrat cu diferite capacități de înțelegere prin intermediul cărora să înainteze în cunoașterea cea adevărată a lui Dumnezeu. În acest proces de cunoaștere, omul este ajutat de harul lui Dumnezeu. Astfel, „minte percepe (prinde) o lumină, simțirea alta. Simțirea percepe (prinde) lumina supusă simțurilor, care arată lucrurile supuse simțurilor ca supuse simțurilor. Iar lumina minții este cunoștință aflătoare în înțelesuri. Prin urmare, vederea

21. *Ibidem*, 91, p. 489.

22. *Ibidem*, 77, p. 477.

23. „Firea înțelegătoare și rațională a îngerilor are și ea minte, cuvânt din minte și dragostea minții față de cuvânt. Dragostea aceasta fiind, de asemenea, din minte și aflându-se pururea împreună cu cuvântul și cu mintea s-ar putea numi și ea duh, ca una ce însoțește prin fire cuvântul. Dar acest duh nu este de viață făcător. Căci îngerul nu a primit de la Dumnezeu trupul din pământ unit cu sine, ca să primească pentru el și o putere de viață făcătoare și susținătoare“, *Ibidem*, 38, p. 448.

24. „Îngeri au fost rânduiți să slujească cu tărie Ziditorului și au primit rostul să fie stăpâniți. Nu au fost puși însă să stăpânească peste cei de după ei, decât dacă sunt trimiși la aceștia de Cel ce ține toate“, *Ibidem*, 44, p. 454.

25. „Îngerul și sufletul, fiind netrupești, nu sunt într-un loc, dar nici pretutindeni“,

și mintea nu percep (prind) aceeași lumină; dar numai câtă vreme lucrează fiecare după firea sa și în cele după fire. Însă, când se împărtășesc de un har și de o putere duhovnicească mai presus de fire, cei învredniciți văd și cu simțirea, și cu mintea cele mai presus de toată simțirea și de toată mintea²⁸.

Sfântul Grigorie Palama nu scapă din vedere starea paradisiacă a protopărinților. Avea datoria omul de a spori în desăvârșire. „Le-ar fi fost de folos (...), protopărinților, care trebuiau să petreacă în locul acela sfânt, să nu uite nicidecum de Dumnezeu, ci să se deprindă și mai mult și să se îndeletnicească îndelung cu cele simple și cu adevărat bune și să se desăvârșească în deprinderea vederii sufletești²⁹. Omul era în deplină armonie cu Dumnezeu, cu natura înconjurătoare și cu sine însuși. Răul apărut în lume nu are un statut ontologic, ci trebuie pus în legătură cu ispita ce a venit din partea diavolului a cărui pradă a căzut omul din voie liberă. Despre aceasta Sfântul Grigorie mărturisește: „Rău după ființă nu știm a fi ceva, nici că este alt început (și principiu) al răului decât deturnarea facultăților raționale (ale sufletului), care s-au folosit rău de liberul arbitru dat lor de către Dumnezeu³⁰. În starea paradisiacă, omul avea deplina libertate să aleagă între bine și rău. Ca pricinuator al răutății este arătat diavolul, care a luat chipul șarpelui. De aceea, Sfântul Grigorie subliniază: „Unul din relele cele mai mari pe care le suferă sufletul nostru, sau mai bine zis cel mai mare rău dintre toate relele, este unirea cu șarpele inteligibil și pricinuator al răului, care s-a făcut vestitor al răutății sale prin îndemnul rău ce l-a dat oamenilor³¹. Soarta oamenilor a depins de voia liberă pe care o au ca zestre sufletească. Omul a fost chemat la ascultare pentru a se îmbogăți în viața sa veșnică. Păcatul neascultării a atras după sine dezvelirea omului de slava pe care o avea prin creație și astfel a devenit muritor. Referindu-se la realitatea păcatului și la urmările acestuia, Sfântul Părinte remarcă: „Scoțându-se protopărinții neamului omenesc pe ei înșiși de bunăvoie de la pomenirea și vederea lui Dumnezeu și nesocotind porunca Lui, pe de altă parte, unindu-se

Ibidem, 61, p. 467.

26. *Ibidem*, 62, p. 468.

27. *Ibidem*, 24, p. 436-437.

28. Idem, *Tomusul Aghioritic*, în *Filocalia*, vol.VII, p. 421.

29. Idem, *150 Capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, 50, în *Filocalia*, vol. VII, p. 459.

30. Idem, *Mărturisire a credinței ortodoxe expusă de Prea Sfințitul Mitropolit al*

în cuget cu duhul cel mort al satanei și mâncând din pomul oprit, contrar voii Ziditorului, au fost dezbrăcați de veșmintele luminoase și de viață făcătoare ale strălucirii de sus și s-au făcut, vai, și ei ca și satana, morți cu duhul. Iar fiindcă satana nu e numai duh mort, ci și duh care omoară pe cei ce se apropie de el, iar cei ce s-au împărtășit de moartea lui aveau și trup, prin care s-a împlinit cu fapta sfatul de moarte făcător, aceștia trec, vai, și în trupurile lor acele duhuri moarte și de moarte făcătoare ale omorârii³².

***Mântuirea prin Fiul lui Dumnezeu întrupat.
Dimensiunea mistică a Întrupării***

Din starea decăzută în care a ajuns prin păcat, omul a fost ridicat de către Fiul lui Dumnezeu. Logosul divin Se coboară la nivelul omului căzut, Își asumă firea omenească în întregime, afară de păcat, și răscumpără zidirea Sa, care zăcea sub robia celui rău.

Taina Întrupării și iconomia mântuirii neamului omenesc prin Fiul lui Dumnezeu întrupat sunt mărturisite de către Sfântul Grigorie Palama cu multă claritate: „Dumnezeu fiind din Dumnezeu, (...), fiind și pururea Fiu; (...), care subzistând în chipul Tatălui, nu a socotit a fi El întocmai cu Dumnezeu, ci - la plinirea vremilor (Gal. 4,4) - S-a deșertat pe Sine luând pentru noi chip potrivit nouă (Filip. 2, 6-7), și zămislindu-Se din pururea Fecioara Maria prin bunăvoirea Tatălui și conlucrarea Sfântului Duh, născându-Se după legea firii dimpreună Dumnezeu și Om, și cu adevărat înomenindu-se, s-a făcut asemenea nouă întru toate, fără de păcat (Evr. 4, 15), rămânând ceea ce era, adică Dumnezeu adevărat, unind fără amestecare și fără schimbare cele două firi, voințe și lucrări și rămânând un Fiu întru o persoană și după înomenire, lucrând toate cele dumnezeiești ca Dumnezeu, și cele omenești ca Om (In. 5, 17; 9,4), supus fiind afectelor omenești ireproșabile; nepărtinitor și nemuritor fiind și rămânând ca Dumnezeu, dar de voie pătimind în trup ca om, răstignindu-Se și murind, îngropându-Se și înviind a treia zi și Care, arătându-Se ucenicilor după Învierea Sa, vestindu-le și făgăduindu-le puterea de sus, și poruncindu-le să învețe toate neamurile și să se boteze în numele Tatălui și Fiului și al Sfântului Duh și să se învețe să păzească toate cele ce le poruncise (Lc. 14, 9; Mt. 20, 19; Mc. 16, 15), Însuși s-a înălțat la cer, a șezut de-a dreapta Tatălui (Mc. 16,19), făcând frământătura noastră (trupul

Tesalonicului Grigorie Palama, trad. cit., p. 485.

31. Idem, *150 Capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu,*

nostru, de aceeași cinste și împărțind același tron cu El, ca fiind intim unită cu Dumnezeu; cu care (frământătură a trupului) va să vină cu mărire să judece viii și morții și să dea fiecăruia după faptele sale³³. La baza întrupării Fiului lui Dumnezeu și a operei de răscumpărare a omului stă nemărginita Sa dragoste față de cel pe care îl crease după chipul Său. Venit în lume, Cuvântul lui Dumnezeu aduce mesajul Împărăției cerurilor³⁴.

Întruparea Logosului divin din Sfânta Fecioară Maria descoperă o altă dimensiune a relației dintre Dumnezeu și om, cea mistică. Mistica creștină este hristocentrică. Harul împărtășit de Mântuitorul creștinilor este oferit tocmai pentru a-i ajuta să ajungă la asemănarea cu El. Mântuitorul Hristos este Fratele tuturor oamenilor și are o legătură mistică cu fiecare persoană umană. Fiind Om, asemenea nouă și având firea umană comună tuturor oamenilor, Fiul lui Dumnezeu întrupat transmite fiecărei persoane umane, care se deschide spre comuniunea cu El, harul mântuitor. Pentru fundamentarea doctrinei isihaste, Sfântul Grigorie se folosește de actul Întrupării Fiului lui Dumnezeu. El argumentează practicile isihaste prin petrecerea în rugăciune și meditație a Sfintei Fecioare la Templu. Mai mult decât atât, arătarea în trup a Logosului divin reprezintă temeiul suprem al misticii creștine. Prin acest act al întrupării supranaturale a Logosului, s-a realizat o modificare radicală în relația dintre Dumnezeu și om³⁵. Prin Schimbarea la Față a Mântuitorului, slava dumnezeiască s-a arătat ucenicilor Săi, dezvăluind că între Trupul transfigurat al Domnului Hristos și trupurile noastre există o legătură sacramentală. „Cuvântul lui Dumnezeu, milostivindu-Se de firea noastră dezbrăcată de această iluminare și strălucire dumnezeiască prin urâciunea

despre viața morală și despre făptuire, 41, în Filocalia, vol. VII, p. 451.

32. *Ibidem*, 46, p. 455-456.

33. *Idem, Mărturisire a credinței ortodoxe expusă de Prea Sfințitul Mitropolit al Tesalonicului Grigorie Palama, în „Mitropolia Ardealului“, XXIX (1984), nr. 7-8, p.484.*

34. „Cel ce a adus atunci osânda asupra noastră, mai bine zis a îngăduit-o cu dreptate să vină asupra noastră, S-a coborât acum până la noi, pentru noi, din prisosința covârșitoare a iubirii de oameni și a bunătății Sale, din îndurarea milei Sale; și binevoind să Se facă Om ca noi, în chip nepăcătos, ca să învețe și să mântuiască pe același prin același, ne-a adus nouă sfatul și porunca mântuitoare a pocăinței zicând: „*Pocăiți-vă, că s-a apropiat Împărăția cerurilor*“ (Marcu I, 15). Căci înainte de Întruparea Cuvântului lui Dumnezeu, Împărăția cerurilor era atât de departe de noi, cât e de departe cerul de pământ. Dar venind la noi Împăratul cerurilor și binevoind să primească unirea cu noi, s-a apropiat de noi toți Împărăția cerurilor“, *Idem, 150 Capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui*

căderii, și luând-o asupra Sa pentru adâncă Lui milă, a arătat-o ucenicilor frunțași pe Tabor iarăși și mai frumos îmbrăcată. El a înfățișat atunci ce eram odinioară și ce vom fi în veacul viitor prin El, dacă ne vom hotărî să viețuim aici, pe cât e cu putință, ca El, cum zice Ioan cel cu limba de aur³⁶. Procesul desăvârșirii la care sunt chemați oamenii nu privește doar partea spirituală a lor, ci întreaga lor ființă. Omul, în integritatea sa ființială, cu trupul și sufletul, este invitat să ajungă sfânt.

***Împărtășirea omului de dumnezeire
prin harul Sfântului Duh, energie necreată a lui Dumnezeu***

Prin opera de mântuire realizată de Fiul lui Dumnezeu întrupat a fost oferit în dar harul sfințitor, ca tot omul care dorește să se împărtășească de slava dumnezeiască să se bucure de împlinirea scopului pentru care a fost creat.

Ca energie divină necreată, harul izvorăște din Ființa dumnezeiască comună celor trei Persoane ale Sfintei Treimi și lucrează sfințirea în oamenii care râvnesc aceasta. Astfel, „în dumnezeiasca baie a renașterii se săvârșește prin har o anumită înnoire și deci creare a caracterelor sufletului. Iar prin făptuirea dreaptă cea întru credință crește și se desăvârșește acea înnoire³⁷.

Pe tot parcursul urcușului duhovnicesc spre asemănarea cu Dumnezeu, omul este susținut de harul divin. Numai în comuniune cu Dumnezeu, omul poate parcurge toate treptele până la îndumnezeire, care este exclusiv lucrarea harului. Dacă, în prima fază, omul trebuie să depună un mic efort personal pentru a se elibera de patimi înaintând prin rugăciune neîncetată, el poate ajunge la rugăciunea curată, eliberată de orice gând și în acea stare de liniștire poate să vadă lumina dumnezeiască, iar ca dar suprem să primească îndumnezeirea.

***Rugăciunea inimii, stare de comuniune
a omului cu Dumnezeu***

Ca reprezentant de seamă al isihasmului, Palama a fost preocupat de a da o bază teologică acestei practici ascetice cu o tradiție bogată în rândurile *Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, 56, în *Filocalia*, vol. VII, p. 463-464.

35. Jean Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Ed. du Seuil, Paris, 1959, n. 213-215.

36. Idem, *150 Capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu*,

monahale. Isihaștii susțineau că există două căi de cunoaștere a lui Dumnezeu: una prin cercetare rațională, pe cale naturală și alta mai înaltă, prin rugăciune. Sfântul Grigorie apără practica Rugăciunii inimii atunci când Varlaam îi acuză pe isihaști spunându-le că în momentul rugăciunii „trebuie să se dea odihnă simțurilor“, adică lucrarea pasională a sufletului și a trupului să înceteze.

În tradiția Bisericii de Răsărit, rugăciunea n-a fost niciodată concepută ca o activitate exclusiv sufletească. Trupul are rolul său în lucrarea adevărată a rugăciunii. Apărătorul isihasmului învață că „există deosebire între lucrările simțurilor produse din afară și între cele care mișcă simțurile dinăuntru. Simțurile produse de lucrări externe trebuie să înceteze la cei ce se concentrează în interior, nu însă și cele care vin din suflet, căci acestea nu-i împiedică să se concentreze, ba chiar îi ajută. Doar trupul ne-a fost dat sau ne-a fost subordonat de Dumnezeu pentru a ne fi colaborator³⁸. Deci, nu toate lucrările simțurilor sunt rele. Trupul a fost rânduit să fie colaborator al sufletului, organ prin care sufletul se manifestă, iar atunci când se cuvine, roadele rugăciunii se revarsă și asupra trupului. Prin metodele psihofizice ale isihaștilor, se urmărea ca să se îndepărteze pornirile pătimase din trup și să se îndeletnicească cu supravegherea minții. Referindu-se la învățătura Sfântului Apostol Pavel, marele teolog isihast semnala că: „Legea aceea care este „în membrele noastre și luptă contra legii minții“ (Romani 7, 23) e rău să locuiască în trup, dar nu mintea. De aceea luând lupta cu această lege a păcatului, o scoatem din trup și introducem supravegherea minții, prin care prescriem legi atât fiecărei puteri a sufletului, cât și membrilor trupului, fiecăruia după cum i se cuvine. Simțurilor le prescriem ce și întrucât să perceapă, iar lucrarea acestei legi se numește înfrânare. Părții pasionale a sufletului îi infuzăm cea mai bună dintre calități: numele ei este iubire. Puterea de cugetare încă o perfecționăm prin această lege, înlăturând tot ce împiedică cugetarea să tindă spre Dumnezeu; păticia aceasta de lege o numim vigilență³⁹.

Palama arată că atunci când omul este stăpânit de senzațiile plăcerii uită de rugăciune, iar când acceptă nevoința sporește în rugăciune. „Cei ce se roagă cu mintea cu adevărat trebuie să fie nepătimași și să fi lepădat legătura cu lucrurile aflate la mijloc (între ei și Dumnezeu), căci numai așa pot ajunge la rugăciunea netulburată; iar cei ce n-au ajuns la această măsură

despre viața morală și despre făptuire, 66, în *Filocalia*, vol. VII, p.471.

37. Idem, *Antireticul al cincilea contra celor scrise de Achindin*, trad. în *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, ediția a doua, Editura Scripta, București, 1993, p. 286.

(a nepățimirii), dar se silesc spre ea, trebuie să treacă peste împățimirea de plăcere (dulcea împățimire), ca să nu se elibereze cu totul de împățimire. Dar pentru aceasta trebuie să facă moartă cu totul pornirea păcătoasă a trupului, care constă din izbăvirea de împățimire, iar gândul să-l aibă mai tare ca mișcările rele ale pățimirii din lumea cugetării, ceea ce înseamnă depășirea împățimirii de plăcere. Iar dacă e așa, precum și este, până ce ne stăpânește împățimirea nu putem gusta rugăciunea minții nici măcar cu cuvântul de pe vârful buzelor și avem nevoie să simțim prin simțul pipăitului numai decât durerea postului, a privegherii și a altora ca acestea, dacă vrem să ne îngrijim de rugăciune. Căci numai prin ea se mortifică pornirea păcătoasă a trupului și gândurile care mișcă patimile animalice se fac mai cumpătate și mai slabe. Ba nu numai atâta, ci aceasta aduce și începutul sfințitei străpungeri a inimii, prin care se șterg și întinăciunile necurate de mai înainte și care face pe Dumnezeu mai presus de toate milostiv și înduplecat de rugăciune⁴⁰. Dacă trupul se supune mișcărilor ce vin din partea sufletului care este râvnitor spre Dumnezeu, atunci devine trup duhovnicesc. Căci „plăcerea duhovnicească face pe om să fie duh⁴¹”.

Cu temeuri biblice și patristice, Sfântul Grigorie demonstrează că cel mai de seamă organ al omului este inima, iar pentru a ajunge la rugăciunea curată, este nevoie ca mai întâi să se păzească inima de orice ispită. De aceea zice: „Noi încă, deși nu socotim sufletul ca într-un vas fiindcă e netrupesc, nici în afară, fiindcă e unit cu trupul, totuși știm sigur că puterea noastră mintală stă în inimă ca într-un organ. Aceasta n-am învățat-o de la om, ci de la Însuși Creatorul omului Care, arătând că nu cele ce intră, ci cele ce ies prin gură necurățesc pe om, adaugă: „*Căci din inimă ies cugetările*“ (Lc. 6, 36). La fel zice și Macarie cel Mare: „Inima cârmuiește tot organismul. Când harul cuprinde întinderile inimii, atunci împărățește peste toate cugetările și membrele. Căci acolo se află mintea și toate cugetările sunetului“. Deci, inima este camera puterii noastre mintale și primul organ trupesc al minții⁴². În acest sens își găsește explicație practica Rugăciunii minții în inimă specifică isihasmului. Prin repetarea continuă a rugăciunii: „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine, păcătosul“

38. Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, p. 47.

39. Sfântul Grigorie Palama, *Tratatul al doilea din triada întâi contra lui Varlaam*, în *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, p. 167.

40. Idem, *Cuvânt pentru cei ce se liniștesc cu evlavie. Al doilea din cele din urmă*.

gândul la Mântuitorul Hristos se întărește în inimă, iar Domnul împărățind în adânc de inimă curăță și sfințește toate simțurile și cugetările astfel, încât întreaga activitate este în slujba lui Dumnezeu.

În rugăciune însă există un urcuș ce trebuie să fie urmat de cei ce doresc desăvârșirea. „Căci, în rugăciune, mintea leapădă treptat legăturile cu cele ce sunt, întâi pe cele care o leagă de cele de rușine, rele și în general stricăcioase, apoi pe cele care o leagă de cele ce sunt la mijloc și prefac pe om spre mai rău sau spre mai bine, potrivit cu scopul cu care le folosește, pentru care e toată învățătura și cunoștința lor. De aceea este și un sfat al părinților «să nu primim cunoștința pe care vrăjmașul o face să răsară în vremea rugăciunii, ca să nu fim jefuiți de ceea ce e mai înalt». Apoi, după ce mintea a lepădat pe încetul aceste legături ca și cele cu lucrurile mai înalte decât acestea, iese întreagă din toate cele ce sunt, în vremea rugăciunii curate. Această ieșire este cu mult mai înaltă decât teologia prin negație. Căci e proprie numai celor ajunși la nepătimire. Dar încă nu are loc unirea, până ce Mângâietorul nu va lumina de sus celui ce se roagă, șezând în foișorul virtuților naturale și așteptând făgăduința Tatălui și până ce nu-l va răpi astfel prin descoperire spre vederea luminii. Iar această vedere are început și cele ce sunt după început, care se deosebesc între ele, după cum sunt mai obscure sau mai limpezi. Dar sfârșit nu are. Căci înaintarea ei merge la nesfârșit, ca și a răpirii în descoperire. Căci altceva este iluminarea, altceva vederea clară a luminii și altceva vederea lucrurilor în lumină, în care și cele de departe vin sub ochi și cele viitoare se arată ca existând. Dar a grăi despre acestea și a le lămuri e mai presus de mine⁴³.

Starea de comuniune a omului cu Dumnezeu prin rugăciune este o relație interpersonală. În rugăciune, omul simte prezența lui Dumnezeu, iar atunci când mintea este eliberată de orice gând, gustă din bucuria unirii cu Dumnezeu. „Întrucât Divinul este bine-în-sine, mila însăși și un abis de bunătate, sau mai degrabă îmbrățișează și acest abis ca Unul ce este mai presus de orice nume numit și orice lucru gândit, numai prin unirea cu Acesta ar putea câștiga cineva mila Lui. Iar cineva se unește cu Acesta prin comuniunea, pe cât e cu putință, a virtuților asemănătoare cu Acesta și

Despre rugăciune, 7, în Filocalia, vol. VII, p. 228-229.

41. *Ibidem*, 9, p. 233.

42. *Ibidem*, p. 168.

prin comuniunea cererii și unirii în ruga către Dumnezeu. Dar comuniunea virtuților pregătește numai, prin asemănare, pe cel râvnitor pentru primirea Divinului, nu-l și unește însă cu Acesta. Puterea rugii însă consacră și desăvârșește efectiv tensiunea și unirea omului cu Divinul, ca una ce este legătura creaturilor raționale cu Creatorul lor, însă numai atunci când cele ale rugăciunii depășesc prin străpungere arzătoare patimile și gândurile. Pentru că minții împătimate îi este cu neputință să se unească cu Dumnezeu. Cât timp mintea se roagă astfel, ea nu câștigă nici mila. Însă, pe cât poate alunga gândurile, pe atât câștigă și plânsul. Iar proporțional cu plânsul se împărtășește și de mila mângâierii; și dacă perseverează în acestea cu smerenie timp îndelungat, preface întreagă partea pasională a sufletului⁴⁴. „Dacă însă cineva perseverează rezistând în această concentrare a minții și tensiune spre Divin, presând cu forță și tărie vagabondarea și evaziunile gândirii proprii, atunci se apropie mental de Dumnezeu, câștigă cele negrăite, gustă veacul viitor și cunoaște prin simțirea minții că „bun“ este Domnul, după cum zice Psalmistul: „*Gustați și vedeți că bun este Domnul*“ (Ps. 33, 9)⁴⁵.

Liniștirea și vederea luminii dumnezeiești

Potrivit caracterului mistic al isihasmului, Sfântul Grigorie Palama tratează în teologia sa și învățătura despre lumina dumnezeiască. Vederea luminii dumnezeiești este posibilă pentru cei care își curățesc inima de orice gând și ajung la liniștire prin rugăciune.

Lumina dumnezeiască se arată, așadar, pe treapta supremă a rugăciunii curate, este lumina slavei dumnezeiești pe care au văzut-o ucenicii pe Muntele Tabor, când Mântuitorul Hristos S-a schimbat la Față; este slava pe care a văzut-o Arhidiaconul Ștefan și ceea ce s-a arătat Sfântului Apostol Pavel în extaz. „Ea este dintr-un punct de vedere tocmai iradierea zâmbitoare a dragostei divine, trăită în formă mai intensivă în clipele de atenție extatică spre Dumnezeu“⁴⁶.

De această lumină se împărtășesc isihăștii și astfel susțin că pot gusta din Dumnezeu. Lumina nu este Ființa lui Dumnezeu, ci este strălucirea Fi-

43. Idem, *Cuvânt pentru cei ce se liniștesc cu evlavie. Al treilea dintre cele din urmă. Despre sfânta lumină*, în *Filocalia*, vol. VII, p. 309-310.

44. Idem, *3 Capitoale despre rugăciune și curăția inimii, I*, traduse în limba română de diac. Ioan I. Ică jr. în Teoclit Dionisiatul, *Dialoguri la Athos*, vol. II, traducere de pr.

inței, ea ține ființial de Dumnezeu, dar nu este Natura Lui. Sfântul Grigorie argumentează învățătura sa cu temeuri patristice zicând: „Atanasie cel Mare ne spune că nu Ființa lui Dumnezeu au văzut-o sfinții, ci slava pe care au văzut-o și apostolii pe munte în chip negrăit. Pe aceasta o numește tot el și slava naturală a lui Dumnezeu, pe când înțeleptul în cele dumnezeiești Damaschin îi spune raza naturală a Dumnezeirii”⁴⁷.

Așadar, lumina dumnezeiască pe care o văd sfinții este energie necreată, nematerială, negrăită, neapropiată, veșnică, îndumnezeitoare. Ea nu se confundă cu Ființa dumnezeiască, ci este strălucirea Acesteia. La acuzația adusă isihaiștilor de către Varlaam și Achindin, precum că lumina este creată și sensibilă și că la cunoașterea lui Dumnezeu se poate ajunge pe cale naturală și prin negație rațională, Sfântul Grigorie a mărturisit că pentru „... cei curățiți la inimă prin liniștire (isihie), învrednicindu-se de vederea celor nevăzute, Ființa lui Dumnezeu rămâne neatinsă. Cei ce se învrednicesc de vederea aceasta primesc tainic și învățătura despre ea și cugetă despre ea. În felul acesta se împărtășesc de darul luminii inteligibile a lui Dumnezeu cu mintea eliberată de patimi și nematerială. Dar ei știu în același timp că Dumnezeu e mai presus și de vederile acestea, și de cunoștințele ce le vin din ele. Și așa cunoașterea aceasta mai presus de minte e superioară celei a minții. Ei nu raționează despre Dumnezeu din faptul că nu văd pe Dumnezeu, cum fac cei ce-L cugetă pe Dumnezeu prin negație, ci prin vederea însăși văd ce e mai presus de vedere; pătimind, așa zicând, depășirea tuturor, nu cugetând-o”⁴⁸. În sens propriu, cunoștința pe cale rațională este ceva, iar lumina spirituală este altceva. Prima poate fi posedată de fiecare om, cea de-a doua curăță și multiplică cunoștința naturală a oamenilor. De vederea acestei lumini se învrednicesc numai cei ce și-au înălțat mintea la Dumnezeu după ce au eliberat-o de orice patimă⁴⁹.

Varlaam învață că lumina taborică a fost sensibilă și că a fost văzută prin aer. Ea s-ar fi arătat să uimească doar și a pierit. De aceea nu poate fi numită dumnezeire, ci cel mult „simbol al dumnezeirii”.

prof. Ioan I. Ică, Editura Deisis, Mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul, Alba-Iulia, 1994, p. 196.

45. *Ibidem*, 2, p. 197.

46. Pr. prof. dr. acad. D. Stăniloae, *Ascetica și Mistica ortodoxă, vol. II, Mistica*, p. 157.

47. Sfântul Grigorie Palama, *Apologie mai extinsă*, în *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, p. 221.

Folosindu-se de Sfinții Dionisie și Maxim, apărătorul isihasmului, Sfântul Grigorie Palama, a arătat că lumina de pe Muntele Tabor a fost însăși dumnezeirea. Dumnezeu era prezent iradiind slava Sa, prin trupul Mântuitorului Hristos. În legătură cu ideea de simbol este nevoie de anumite distincții. Există un simbol care ține de natura lucrului simbolizat și un simbol care are altă natură, diferită de cea a lucrului simbolizat. Astfel, zorile sunt simbolul natural al soarelui, întrucât provin din lumina lui. Simbolul de altă natură poate fi un lucru diferit ca natură de lucru simbolizat sau poate fi doar o iluzie, o idee lipsită de realitate. Simbolul natural din natura celui simbolizat există totdeauna în natura sa și poate fi numit cu același nume. Simbolul ce are natură proprie, diferită de cea a lucrului pe care îl simbolizează, nu poate fi totuna cu lucrul simbolizat. Simbolul-idee există doar în momentul în care este folosit ca simbol⁵⁰. Raportat la evenimentul Schimbării la Față, se poate accepta termenul simbol doar în primul sens, adică lumina taborică este simbol natural al dumnezeirii. Lumina dumnezeiască este deci ființială, izvorăște din Ființa comună Persoanelor dumnezeiești, nu se desparte de Aceasta, dar nici nu se confundă cu Ființa, Care rămâne cu totul de necuprins și neîmpărtășibilă. „Sfântul Maxim a numit lumina de la Schimbarea la Față a Domnului «simbol al teologiei» (al Dumnezeirii) în sensul că ni se împărtășește pe măsura noastră, dar că ea ne îndreaptă spre ceva și mai înalt⁵¹.

În procesul de îndumnezeire a omului, lumina ce se revarsă din Dumnezeu și luminează interiorul celui eliberat de patimi face simțită prezența lui Dumnezeu, Care lucrează prin har desăvârșirea persoanei umane. Lumina dumnezeiască poate fi văzută doar de mintea curată și eliberată de orice gând. „Precum deci focul dacă e acoperit cu o materie opacă poate s-o încălzească, dar s-o lumineze nu, la fel și mintea, când are deasupra ei acoperământul patimilor rele, poate procura cunoștință, lumină însă nu..., de aceea precum văzut sensibil nu s-ar pune în lucrare dacă nu l-ar lumina lumina din afară, tot așa nici mintea n-ar vedea și nu s-ar pune de la sine în lucrare prin simplul fapt că posedă simțul spiritual, dacă n-ar lumina-o lumina dumnezeiască. Și precum văzut abia când e în lucrare devine lumină

48. Idem, *Cuvânt pentru cei ce se liniștesc cu evlavie. Al treilea dintre cele din urmă. Despre sfânta lumină*, în *Filocalia*, vol. VII, p. 296.

49. Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Calea spre lumina dumnezeiască la Sfântul Grigorie Palama* în „Anuarul Academiei Teologice Andreiene“, an. VI (1929-1930), p. 67.

50. Idem, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, p. 67-69.

și se împreună cu lumina și abia atunci vede lumina revărsată peste toate cele văzute, tot așa și mintea numai când îi devine activ simțul spiritual e întreagă ca o lumină și se unește cu lumina și împreună cu ea privește ca pe ceva cunoscut lumina cea mai presus nu numai de simțurile trupești, ci de tot ce cunoaștem ba chiar de toate existențele. Astfel, cei curați cu inima văd, potrivit fericirii nemincinoase a Domnului, pe Dumnezeu Însuși⁵².

Despre bucuria vederii luminii dumnezeiești prin liniștire (isihie), Sfântul Grigorie Palama a mărturisit că bărbații cuvioși văd lumină dumnezeiască „când se învrednicesc de împărtășirea îndumnezeitoare a Duhului Sfânt, când îi cercetează negrăit razele desăvârșitoare, atunci văd însuși veșmântul îndumnezeirii lor, mintea lor fiind umplută de slava și de strălucirea nespuse de frumoasă ce izvorăște din harul Cuvântului, așa precum trupul Cuvântului s-a umplut de slavă pe munte prin lumina dumnezeiască ce izvora din dumnezeirea Lui. Căci slava pe care i-a dat-o Tatăl Lui, a dat-o și El celor ce ascultă de El⁵³.

Îndumnezeirea, împlinirea omului

Încă de la creație, omul a fost destinat să ajungă la asemănarea cu Dumnezeu, desăvârșindu-se în mod treptat. Ajungerea la asemănarea cu Dumnezeu reprezintă îndumnezeirea omului, deplina lui pătrundere de Dumnezeu.

În sens larg, după împărtășirea harului mântuitor, îndumnezeirea începe de la Botez și se întinde pe tot parcursul urcușului spiritual, puterile naturale ale omului dezvoltându-se până la acceptarea unirii cu Dumnezeu, când lumina dumnezeiască se arată minții celei curate. În sens restrâns însă, îndumnezeirea este fără de hotar, ea continuă la nesfârșit, pentru că niciodată nu se poate spune că Dumnezeu Se epuizează în ceea ce împărtășește omului⁵⁴.

Dintre toate făpturile create, numai omul se poate bucura de îndumnezeire, căci numai în el a așezat Dumnezeu chipul Său, făcându-l persoană capabilă de comuniune. Dar și dintre oameni, numai sfinții se fac părtași îndumnezeirii, prin comuniunea în har cu Dumnezeu. „Că deși toate se

51. Sfântul Grigorie Palama, *Cuvânt pentru cei ce se liniștesc cu evlavie. Al treilea dintre cele din urmă. Despre sfânta lumină*, în *Filocalia*, vol. VII, p. 291.

52. Idem, *Tratatul al treilea din triada întâi contra lui Varlaam*, în *Viața și învățătura*

împărtășesc de Dumnezeu, dar deosebirea între împărtășirea sfinților și celelalte e foarte mare. Căci spune-mi de ce, dintre cele ce se împărtășesc de Dumnezeu pentru a viețui sensibil sau rațional sau înțelegător, nu este și nu se spune de viața nici uneia că este în chipul dumnezeiesc și îndumnezeită, nici că vreuna este dumnezeiască, sau pătrunsă de Dumnezeu, sau purtătoare de Dumnezeu, sau mai bine zis că e Dumnezeu, dacă nu e dintre cele îndumnezeite? Iar cele ce prin fire au numai viața după simțuri, sau sunt chiar lipsite cu totul de simțire, nu se întâmplă niciodată să viețuiască dumnezeiește, măcar că și ele se împărtășesc de Dumnezeu. Vezi că, deși în toate este Dumnezeu și toate se împărtășesc de Dumnezeu, El este numai în sfinți și numai ei se împărtășesc de El în înțelesul propriu? Și astfel un lucru e sigur și adevărat, că precum sunt și se numesc mulți dumnezei, iar nouă ne este un singur Dumnezeu adevărat; precum sunt și se numesc mulți fii ai lui Dumnezeu, dar noi propovăduim un singur Fiu al lui Dumnezeu cu adevărat, pentru că este și Unul-Născut, tot așa fiind mulți, ba mai bine zis toți cei ce se împărtășesc de Dumnezeu, singuri sfinții se zic că se împărtășesc de Dumnezeu și de Hristos (...) Apoi cei ce sunt îndumnezeiți trebuie să aibă multă asemănare cu Dumnezeu, iar cei înfiați multă asemănare cu Fiul. Deci, precum numai Dumnezeu este, numai El unul viețuiește, El unul e sfânt, El unul e bun (...), măcar că mulți sunt cei ce sunt și viețuiesc, fiind sfinți și buni și nemuritori și locuind în lumina și locul celor vii, așa și sfinții singuri simt cei ce se împărtășesc de Dumnezeu, deși toți se împărtășesc în oarecare fel⁵⁵.

Îndumnezeirea în adevăratul ei sens este adâncă taină ce nu poate fi pricepută cu mintea omenească. Pe treptele cele mai înalte ale desăvârșirii doar Dumnezeu lucrează prin energiile Sale. Actul îndumnezeirii depășește cu mult puterile naturale ale omului, ca el să mai poată participa în vreun fel. Mintea omului unită cu lumina lui Dumnezeu nu mai poate gândi nimic altceva decât în Dumnezeu, deoarece este inundată de slava dumnezeiască. „Deci, prin unirea cu această lumină ce e mai presus de toate și depășește toate cele ce sunt, află cei ce ajung la unire că ea depășește sau e mai presus de toate făpturile, adică nu din înlăturarea tuturor, ci din unire văd că toate

Sfântului Grigorie Palama, p. 182.

53. *Ibidem*, p. 178.

54. Pr. prof. dr. acad. D. Stăniloae, *Ascetica și Mistica ortodoxă, vol. II, Mistica*, p. 192-194.

sunt înlăturate (...). Căci ceea ce nu pot cuprinde nici îngerii decât numai întrucât s-au învrednicit de cunoștința mai presus de îngeri, e cu neputință să poată fi cuprins sau dobândit de vreo putere oarecare a minții, dat fiind că o întrece și pe aceasta⁵⁶.

În timpul vieții pământești, omul poate avea anumite clipe în care, răpit fiind în extaz, să guste din fericirea slavei dumnezeiești. În aceste stări de cufundare a minții în Dumnezeu, omul poate vedea lumina dumnezeiască, însă nu poate petrece astfel toată viața pământească. În viața viitoare este posibilă însă pentru veșnicie existența în „lumina cea neînserată”⁵⁷.

Prin îndumnezeire, omul nu se desființează, ci își menține identitatea sa personală îmbogățindu-se în har și înaintând în Dumnezeu din slavă în slavă. Că îndumnezeirea omului ca stare de înaintare în Dumnezeu nu are sfârșit, se poate deduce din faptul că Ființa dumnezeiască este Izvor inepuizabil din care iriază lumina dumnezeiască și se împărtășește omului. Ființa divină nu poate fi niciodată văzută sau cuprinsă. Omul primește în dar îndumnezeirea la infinit privind în Duh lumina dumnezeiască. „Dar și pentru privirea în Duh lumina dumnezeiească ce locuiește mai presus de toate se arată ca fiind încă cu totul ascunsă. Căci care dintre fapte ar putea cuprinde în sine toată puterea nesfârșit de puternică a Duhului, ca prin ea să vadă totul ce e al lui Dumnezeu?”⁵⁸.

Concluzii

1. Sfântul Grigorie Palama este recunoscut drept cel mai de seamă reprezentant al isihasmului. El are meritul de a-i fi dat o bază teologică acestei practici monahale cu o veche tradiție în mănăstirile din Răsărit. Cu temeiuri biblice și patristice, marele isihast a arătat că lumea și în mod cu totul deosebit omul se împărtășesc de Dumnezeu.

2. Ființa dumnezeiască nu poate fi cunoscută niciodată de către om

55. Sfântul Grigorie Palama, *Despre împărtășirea dumnezeiească 9-10*; în *Filocalia*, vol. VII, p. 385-386.

56. Idem, *Cuvânt pentru cei ce se liniștesc cu evlavie. Al treilea dintre cele din urmă. Despre sfânta lumină, 32*, în *Filocalia*, vol. VII, p. 305.

57. „Acum o privim prin simțuri și prin simboale împărțite; atunci însă, ajungând mai presus de acestea, vom privi lumina veșnică în chip nemijlocit, nefiind la mijloc nici o perdea” *Ibidem*, 24, p. 294.

58. *Ibidem*, 31, p. 303.

sau de vreuna din fapte. Dumnezeu Se face cunoscut prin energiile divine necreate, care izvorăsc din Ființa dumnezeiască și nu se confundă cu Aceasta. Harul Duhului Sfânt sau harul lui Dumnezeu este energie necreată, care se împărtășește omului pentru a-l ajuta să înainteze spre asemănarea cu Dumnezeu. Harul poate fi numit Dumnezeu care se dăruiește omului.

3. Între manifestările lui Dumnezeu în afară prin lucrările sau energiile Sale se înscrie și actul creației. Lumea nu este emanată din Ființa dumnezeiască, ci este rezultatul voinței divine. A fost creată din nimic, la momentul hotărât de voia divină, prin energiile creatoare, veșnice și necreate ale lui Dumnezeu. Îngerii sunt duhuri slujitoare care nu pot fi pretutindeni în același timp. Omul a fost rânduit ca stăpân peste lumea văzută, fiind creat după chipul lui Dumnezeu și menit să ajungă la asemănarea cu Dumnezeu. Întreaga creație a fost făcută cu scopul de a-i sluji omului. Omul prin creație a fost înzestrat cu diferite capacități de înțelegere, de care folosindu-se are posibilitatea să ajungă la desăvârșire.

4. Răul nu are statut ontologic, ci își are originea în voia liberă a omului, care a acceptat ispita propusă de satana.

5. Răscumpărarea din starea de păcat a fost realizată de Fiul lui Dumnezeu întrupat. Mântuitorul Hristos a restabilit relația ce se cuvenea între Dumnezeu și om. La baza întrupării Fiului lui Dumnezeu stă nemărginita Sa dragoste față de om. Prin Schimbarea la Față a Mântuitorului, slava dumnezeiască s-a arătat ucenicilor Săi, dezvăluind că între Trupul transfigurat al Domnului și trupurile noastre există o legătură mistică.

6. Pentru înaintarea omului pe drumul asemănării cu Dumnezeu este nevoie de harul Sfântului Duh.

7. Rugăciunea adusă din inima eliberată de orice patimă face ca Dumnezeu să Se coboare prin harul Său și să lucreze în om îndumnezeirea acestuia.

8. Liniștirea în rugăciunea curată prin eliberarea minții de orice gând face posibilă vederea luminii dumnezeiești. Lumina dumnezeiască este slava lui Dumnezeu pe care o putem întrezări din această viață și pe care o putem contempla veșnic în viața viitoare.

9. Îndumnezeirea este petrecerea omului sfințit întru lumina lui Dumnezeu și înaintarea lui din slavă în slavă, întru viața cea fără de sfârșit.